

Marcin GRULKOWSKI
Instytut Historii PAN
Gdańsk

Kilka uwag o pieczęciach z okresu panowania Kazimierza Jagiellończyka*

Funkcjonowanie i wytwory polskiej kancelarii królewskiej za panowania Kazimierza Jagiellończyka są przedmiotem badań źródłoznawczych już od niemal stu lat¹. Szczególnym zainteresowaniem cieszyła się kształtująca się w tym czasie Metryka Koronna, w jej obrębie zaś najstarsza seria ksiąg wpisów (*libri inscriptionum*) kancelarii królewskiej². W porównaniu z wytworami kancelaryjnymi innych władców z dynastii Jagiellonów zdecydowanie mniej uwagi poświęcono formularzowi dokumentów i listów z okresu rządów Kazimierza IV³. Wynikało to, po pierwsze, ze znacznego wzrostu

* Niniejszy artykuł powstał w ramach realizacji projektu badawczego nr 11H 11 005480 pt. „Katalog dokumentów i listów królów polskich z Archiwum Państwowego w Gdańsku (do 1506 r.)” w ramach Programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pn. „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”.

¹ E. Nowicki, *Studia nad kancelaryą koronną Kazimierza Jagiellończyka*, Lwów 1912; tenże, *Polemika*, *Przeł. Hist.*, 16, 1913, z. 3, s. 356–373; S. Kętrzyński, *Uwagi i przyczynki do studyów nad kancelaryą koronną Kazimierza Jagiellończyka*, tamże, 15, 1912, s. 89–112; tenże, *Odpowiedź drowi E. Nowickiemu*, tamże, 16, 1913, z. 3, s. 373–378; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967; M. Grzegorz, *Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu toruńskiego 1466 r.*, Toruń 1970 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 75, z. 1), s. 55–68; Z. Zyglewski, *Polityczna i aktotwórcza działalność kanclerza Krzesława z Kurozwęk i podkanclerzego Grzegorza z Lubrańca w latach 1484–1495*, Bydgoszcz 2007.

² F. Papée, *Księgi Kazimierzowskie w Metryce koronnej*, w: tenże, *Studia i szkice z czasów Kazimierza Jagiellończyka*, Warszawa 1907, s. 271–281; *Dwa fragmenty ksiąg kancelaryjnych królewskich z 1–ej połowy XV wieku*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1907; S. Kętrzyński, *Uwagi o początkach Metryki Koronnej i jej charakterze w XV w.*, „*Archeion*”, 2, 1927, s. 1–30; I. Sułkowska, *Księgi polskiej kancelarii koronnej w drugiej połowie XV wieku*, *St. Źródł.*, 6, 1961, s. 81–101; też, *Księgi wpisów Metryki Koronnej (1447–1794) w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, „*Archeion*”, 44, 1966, s. 73–91; też, *Polska kancelaria królewska*, s. 85–103; *Inwentarz Metryki Koronnej. Księgi wpisów i dekretów polskiej kancelarii królewskiej z lat 1447–1795*, oprac. I. Sułkowska-Kurasiowa i M. Woźniakowa, Warszawa 1975; I. Sułkowska-Kurasiowa, J. Wejchertowa, *Księgi poselskie (Libri Legationum) Metryki Koronnej*, „*Archeion*”, 48, 1968, s. 61–73; *Księga Metryki Koronnej podkanclerzego Andrzeja Oporowskiego z lat 1479–1483*, wyd. G. Rutkowska, Warszawa 2005. Stan badań podsumował ostatnio W. Chorążyczewski, *Czego wciąż nie wiemy o kancelariach centralnych dawnej Rzeczypospolitej?*, w: *Belliculum diplomaticum IV Thorunense. Dyplomatyka staropolska — stan obecny i perspektywy badań*, red. W. Chorążyczewski i J. Tandecki, Toruń 2011, s. 69 n.

³ Zagadnienia cech wewnętrznych i zewnętrznych dokumentów i listów Kazimierza Jagiellończyka poruszali: S. Kętrzyński, *Formuła „ad relacionem” w kancelarii polskiej (1393–1492)*, *Przeł. Hist.*, 18, 1914, s. 39–50, 146–171; tenże, *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich*, Poznań 2008, passim; P. Węcowski, *Mazowsze w Koronie. Propaganda i legitymizacja władzy Kazimierza Jagiellończyka na Mazowszu*, Kraków 2004, s. 126–133. Brak własnoręcznego podpisu w dokumentach i listach Kazimierza Jagiellończyka stwierdził E. Potkowski, *Podpisy królów polskich*, „*Miscellanea Historico-Archivistica*”, 2, 1987, s. 25. Dla okresu panowania innych Jagiellonów, por. J. Krzyżaniakowa, *Wprowadzenie formuły relacji do polskiej kancelarii królewskiej*, w: *Europa — Słowiańszczyzna — Polska. Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego*, red. J. Bardach i in., Poznań 1970, s. 397–416; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Renesansowe pismo w kancelarii Władysława Jagielly*, w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, red. S.K. Kuczyński i in.,

liczby dokumentów i listów królewskich zachowanych w oryginale i w odpisach (zwłaszcza wskutek zapoczątkowania w kancelarii ksiąg Metryki Koronnej) w porównaniu z okresem wcześniejszym. Po drugie — materiał aktowy z okresu panowania Kazimierza Jagiellończyka jest rozproszony, co utrudniało pełną kwerendę źródłową. Braki badawcze w zakresie źródłoznawstwa, wynikające z tych dwóch powodów, można dostrzec w przypadku dokumentów i listów wysyłanych przez królów polskich w XV i początkach XVI w. do Gdańska. Przechowywany w zespołach archiwów wielkich miast pruskich, a zwłaszcza w Archiwum Miasta Gdańska, niezwykle bogaty zbiór źródeł dokumentowych i epistolarnych wytworzonych w kancelarii koronnej Kazimierza Jagiellończyka i jego następców, nie był dotąd przedmiotem kompleksowej kwerendy źródłoznawczej⁴.

Dokumenty i listy Kazimierza Jagiellończyka stały się przedmiotem zainteresowania zwłaszcza w odniesieniu do uwierzytelniających je pieczęci. W najnowszej literaturze przedmiotu (Zenon Piech, Marcin Hlebionek) zwracano uwagę na kształtowanie się i przemiany systemu heraldycznego na pieczęciach (zwłaszcza majestatowych) królów polskich, m.in. Kazimierza IV⁵. Piętnastowieczny materiał sfragistyczny, w tym pochodzący z okresu panowania tego monarchy, posłużył również Stefanowi Krzysztofowi Kuczyńskiemu do odtworzenia procesu kształtowania się polskich herbów ziemskich⁶, zaś Aleksandrze Jaworskiej — do rozważań na temat powstania, zmian stylistycznych i funkcji herbu Orzeł Biały jako herbu państwowego⁷. Główne wysiłki w zakresie badań sfragistycznych wytworów kancelarii koronnej późnego średniowiecza dotyczyły jednak identyfikacji i inwentaryzacji pieczęci używanych w procesie wygotowywania dokumentu lub listu. O niewykorzystanych jeszcze możliwościach badawczych w zakresie sposobów użytkowania pieczęci w kancelarii królewskiej Kazimierza Jagiellończyka świadczą ustalenia najnowszej historiografii, zwłaszcza Piotra Węcowskiego, który odnalazł jedyny znany obecnie dokument z 1470 r. z przywieszoną pieczęcią majestatową tego monarchy. Badacz ten opowiedział się ponadto przeciw utrwalonemu wśród wcześniejszych historyków pogładowi o zaginięciu tej pieczęci podczas bitwy pod Chojnicami w 1454 r. i stwierdził, że pieczęć ta wówczas jeszcze nie istniała⁸. W ostatnim czasie Sobiesław Szybowski dokonał kilku odkryć

Warszawa 1976, s. 547–550; taż, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*, Warszawa 1977; taż, *Inicjatywa na średniowiecznych dokumentach monarszych w Polsce (do 1444 r.)*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. D. Gawinowa i in., Warszawa 1991, s. 171–177; W. Chorążyczewski, *Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej u progu czasów nowożytnych*, Toruń 2007.

⁴ Problem badawczy intensywności wymiany korespondencji między Kazimierzem Jagiellończykiem a gdańską radą miejską zapoczątkowała B. Możejko, *Kontakty polskiej kancelarii królewskiej z Gdańskiem w okresie wojny trzynastoletniej*, w: *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej. Malbork 2–3 IX 2004*, red. J. Trupinda, Malbork 2006, s. 191–210. Na temat listów wysyłanych do Torunia zob. A. Radziwiński, J. Tandecki, *Katalog dokumentów i listów królewskich z Archiwum Państwowego w Toruniu (1345–1789)*, Warszawa 1999; W. Szczuczko, *Korespondencja czasów wojny. Listy króla Kazimierza Jagiellończyka do rady miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej 1454–1466*, w: *Kancelaria wielkich mistrzów*, s. 257–265.

⁵ Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003, s. 60–66; M. Hlebionek, *System heraldyczny na pieczęciach królów polskich (XIV–XVIII wiek). Propozycje badawcze*, w: *Pieczęcie herbowe — herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz i Z. Piech, Warszawa 2011, s. 13–31.

⁶ S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993.

⁷ A. Jaworska, *Konotacje herbu Orzeł Biały w sfragistyce monarchów z dynastii Piastów i Jagiellonów (1295–1572)*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 123–146; taż, *Insygnia w herbie Orzeł Biały (koniec XIII–XVIII w.)*, w: *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego. Materiały sesji naukowej w dniach 27–28 czerwca 1995 roku na Zamku Królewskim w Warszawie*, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1996, s. 73–84; taż, *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego*, Warszawa 2003.

⁸ Zob. P. Węcowski, *Odnaleziona pieczęć majestatowa Kazimierza Jagiellończyka*, *Rocz. Hist.*, 71, 2005, s. 223–233; tenże, *Pieczęć majestatowa Kazimierza Jagiellończyka. Datacja oraz próba wyjaśnienia, dlaczego król przestał jej używać*, *St. Źródł.*, 49, 2011, s. 97–116. K. Górski, *Rządy wewnętrzne Kazimierza Jagiellończyka w Koronie*, *Kwart. Hist.*, 66, 1959, nr 3, s. 741, twierdził, że pieczęć majestatowa istniała przed 1470 r., lecz przechowywana była na Litwie. Por. też Z. Wdowiszewski, *Ze studiów nad sfragistyką Kazimierza Jagiellończyka*, w: *Księga pamiątkowa 75–lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, red. T. Czeżowski i in., Toruń 1952, s. 229–236, który również twierdził, że pieczęć majestatowa Kazimierza nie zaginęła, i uważał, że pieczęć ta była używana przed 1454 r. Pogląd o zaginięciu pieczęci majestatowej Kazimierza

i ustaleń sfragistycznych dotyczących wytworów kancelaryjnych przedstawicieli rodziny panującej w państwie polsko–litewskim z przełomu XV–XVI w. (Jagiellonów i Elżbiety Rakuszanki)⁹. Jednym z ważnych osiągnięć tego badacza jest identyfikacja nieznanej dotąd pieczęci sygnetowej Kazimierza Jagiellończyka (zob. tabela 1, lp. 9).

Podobnie jak w przypadku problemów badawczych związanych z tekstem dokumentów i listów królewskich również w przypadku sfragistyki źródła tego typu przechowywane w Gdańsku nie cieszyły się, z wyjątkiem najnowszych prac S. Szybkowskiego, szczególnym zainteresowaniem historyków. Fakt ten dziwi tym bardziej, że tylko dla okresu panowania Kazimierza Jagiellończyka zachowało się około czterysta dokumentów i listów. Większość z nich stanowią oryginały zaopatrzone w pieczęcie (w różnym stopniu zachowania) bądź zawierające okrągłe ślady po wosku, które na podstawie średnicy pozwalają zidentyfikować typ wykorzystanej pieczęci.

W Archiwum Państwowym w Gdańsku znajduje się kilka królewskich mandatów adresowanych do niektórych wielkich miast pruskich i będących pozwami sądowymi przed królewski trybunał apelacyjny. Posiadają one nieznane dotąd pieczęcie. Najstarszy z nich, z 4 VIII 1469 r., skierowano do Starego Miasta Elbląga¹⁰. Król wezwał w nim władze elbląskie do Malborka na posiedzenie sądu (*vor unszerem obersten lantgerichte*) wyznaczone w święto Narodzenia Najświętszej Marii Panny (8 IX 1469 r.). Przedmiotem rozprawy miały być roszczenia finansowe w wysokości 200 grzywien, jakie wobec Elbląga wysunęli burmistrz i rada miejska Tolkmicka (zob. Aneks, nr 1). Źródło to posiada pieczęć o średnicy 26,2 mm, odcisniętą w czerwonym wosku przez papier. Pieczęć przedstawia tarczę herbową a na niej koronę o podstawie wygiętej w łuk, z czterema fleuronami (zob. fot. 1). W legendzie znajduje się dobrze widoczny napis wykonany minuskułą gotycką: + S. KAZIMIRI. DE-IGRA(cia). REGIS. POLONIE E[TC].

Pozostałe odnalezione mandaty odwołują się do planowanego posiedzenia trybunału apelacyjnego w Elblągu w 1472 r. Jeden z tych pozwów, wystawiony w Pucku 1 V 1472 r., posiada podobną pieczęć. Król Kazimierz Jagiellończyk wezwał w nim gdańską radę miejską przed krajowy sąd apelacyjny, którego termin przypadał na dzień 24 V tegoż roku w Elblągu. Przedstawiciele Gdańska powinni stanąć w obronie Albrechta Huxera i jego syna Arnda, którzy weszli w spór handlowy z mieszczaninem elbląskim Niclisem Schererem (zob. Aneks, nr 2)¹¹. Podobnie jak we wcześniejszym przypadku okrągła pieczęć została odcisnięta w wosku czerwonym przez papier, bezpośrednio pod tekstem (zob. fot. Nr 2). Wyobrażenie napieczątne składa się z tarczy herbowej, na której została przedstawiona korona o prostej podstawie, z fleuronami w kształcie kwiatów lili, otaczająca prawdopodobnie nieokreślone bliżej nakrycie głowy. Kształt godła oraz większa średnica pieczęci (27,4 mm) wskazują jednak, że przedstawione dotąd źródła sfragistyczne stanowią dwa różne typy pieczęci. Ze względu na odcisnięcie pieczęci z 1472 r. przez papier oraz zatarcie krawędzi jej inskrypcji napieczątnej trudno odczytać legendę. Po prawej (heraldycznie) stronie legendy odczytać można wyraz: (...) POLONIE (...). W związku z tym należy z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że pieczęć ta posiada identyczną

Jagiellończyka w 1454 r. reprezentowali: F.A. Vossberg, *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen. Ein Beitrag zur Förderung diplomatischer, genealogischer, numismatischer und kunstgeschichtlicher Studien über ursprünglich slavische Theile der Preussischen Monarchie*, Berlin 1854, s. 15; M. Gumowski, *Pieczęcie królów polskich*, Kraków 1910, s. 19; K. Wyczańska, *O zaginionych pieczęciach Kazimierza Jagiellończyka*, *Przegl. Hist.*, 49, 1958, z. 3, s. 530–537. Niezdecydowane stanowisko prezentował S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie*, s. 62 n., przyp. 101, podając szereg wątpliwości i pytań, które powinny zostać rozstrzygnięte.

⁹ Zob. S. Szybkowski, *Uwagi o pieczęciach Aleksandra Jagiellończyka*, *St. Źródł.*, 51, 2013, s. 33–42; tenże, *Przyczynki do sfragistyki Jagiellonów na podstawie materiałów z Archiwum Państwowego w Gdańsku*, „*Rocznik Gdański*”, 71–72, 2011–1012 (artykuł złożony do druku).

¹⁰ AP w Gdańsku [dalej: APGd], 369, 1/495. Za zwrócenie mojej uwagi na to źródło dziękuję prof. Sobiesławowi Szybkowskiemu.

¹¹ APGd, 300, D/2, 111. Listy Elbląga do Gdańska wskazują, że Niclis Scherer wszedł w tym czasie spór finansowy z bliżej nie nazwanymi gdańszczanami (APGd, 300, D/65, 113; list z 31 XII 1472 r.), a także z Bertholdem Brige (APGd, 300, D/65, 114; list z 6 III 1473 r.).

formułę jak pieczęć z 1469 r. Bez wątplenia tą samą pieczęcią został uwierzytelniony trzeci zachowany w gdańskim archiwum mandat, sporządzony 13 V 1472 r.¹² Podobnie jak list wcześniejszy, został on wysłany z Pucka. Król pozywał w nim gdańską radę przed ten sam trybunał apelacyjny w Elblągu, tym razem w sprawie spadku i innych krzywd, jakich doznał w Gdańsku Jordan von der Hawelwig¹³. Pod tekstem tego listu pozostał jedynie ślad po czerwonym wosku o średnicy ok. 29 mm. Tematyczne podobieństwo, zbieżność dat i miejsca sporządzenia źródeł pozwala wysnuć wniosek, że w celu uwierzytelnienia wykorzystano tu tę samą pieczęć co we wcześniejszym mandacie wystawionym w Pucku. Obydwa listy sporządzono w języku niemieckim. Analiza paleograficzna pozwala ponadto stwierdzić, że uczyniła to ta sama ręka pisarska.

Prawdopodobnie jedną z przedstawionych wyżej pieczęci miał na myśli Marian Gumowski, który w podręczniku sfragistyki wśród trzech znanych mu sygnatów Kazimierza IV wymienił „jeden z wyobrażeniem korony i 2 z wyobrażeniami orła”¹⁴. Uwaga ta pozostała niezauważona przez późniejszych badaczy ze względu na brak publikacji tej pieczęci oraz brak informacji o źródle. Nawet bardzo zdawkowe wzmianki M. Gumowskiego wzbudzają wątpliwości badawcze. Dotyczą one statusu pieczęci oraz pozwów królewskich jako całości. W szczególności niewyjaśniona pozostaje kwestia autora powyższych mandatów do elbląskiej i gdańskiej rady miejskiej, a zatem również osoby, która przyłożyła do nich pieczęć w imieniu króla. Należy zauważyć, że listy te zawierają intyulację wskazującą na króla Kazimierza Jagiellończyka jako ich wystawcę (Aneks, nr 1 i 2). Źródła te nie powstały jednak w miejscu, w którym przebywał monarcha i jego dwór. Od końca stycznia do połowy marca 1472 r. Kazimierz Jagiellończyk rezydował w Krakowie, zaś w dniach 20 III–1 IV uczestniczył w sejmie w Piotrkowie. Następnie przez Nowy Korczyn powrócił do Krakowa, gdzie przebywał dowodnie w okresie 12–25 IV 1472 r.¹⁵ Na fakt, że listy te zostały wytworzone w oddaleniu od ośrodka kancelaryjnego i innych urzędników tej instytucji, wskazuje brak formuły relacyjnej, powszechnie stosowanej w aktach wydawanych ówczesnie przez kancelarię królewską. Powyższe argumenty pozwalają poddać w wątpliwość fakt sporządzenia niniejszych źródeł dokumentowych przez personel kancelarii królewskiej. Jednocześnie postawa ta pociąga za sobą podważenie statusu pieczęci uwierzytelniających pozwy. Wbrew twierdzeniu M. Gumowskiego pieczęci „z wyobrażeniem korony” nie można zaliczyć do pieczęci królewskich. Przeczy temu brak w systemie heraldycznym państwa Jagiellonów korony jako samodzielnego elementu ikonograficznego.

Aby rozstrzygnąć kwestię pozwów i odcisniętych na nich pieczęci, należy dokonać analizy kontekstu ich wystawienia. Jak już wspomniano, mandaty te powoływały przed krajowy trybunał apelacyjny władze miejskie Elbląga (w 1469 r.), a w 1472 r. radę gdańską. Trybunał, którego instancją nadrzędną miał być monarcha, powstał w 1468 r.¹⁶ Od momentu jego ustanowienia stał się przedmiotem konfliktów politycznych¹⁷. Kontrowersje budziła zwłaszcza kwestia jego składu (tj. udziału przedstawicieli

¹² APGd, 300, D/2, 112. Zob. też *Acten der Ständetage Preussens, Königlichen Anteils (Westpreussen)* [dalej: AStP KA], Bd. 1, hg. von F. Thunert, Danzig 1896, nr 53 (edycja listu z licznymi brakami).

¹³ Inny list Jordana von der Hawelwig (Jordana van der Houelwyck) z 14 V 1472 r. wskazuje, że to sam zainteresowany wystarał się w Pucku o wystosowanie pozwu królewskiego i we własnym zakresie, jako załącznik do swojego listu, dostarczył go (*myns gnedygen hern des koninges ladebreff*) do Gdańska. Część listów w tej sprawie miał otrzymać również burmistrz gdański Johan Fere. Zob. APGd, 300, D/75, 250.

¹⁴ Zob. M. Gumowski, *Sfragistyka polska*, w: *Sfragistyka*, oprac. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Warszawa 1960, s. 182; tenże, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966, s. 39.

¹⁵ I. Sulkovska–Kuraseva, *Itinerarij Kazimira Jagellona (sostojanie podgotovki)*, w: *Issledovanija po istorii Litovskoj Metriki. Sbornik naučných trudov*, č. 2, sud. V.T. Pašuto, Moskva 1989, s. 306. Odnutowane przez tę badaczkę listy królewskie wysłane z Papowa nie muszą świadczyć o pobycie króla w samym Toruniu lub jego okolicy. Obecności króla Kazimierza Jagiellończyka w Prusach w tym czasie nie potwierdzają również najnowsze badania. Zawitał on do Torunia dopiero w grudniu 1472 r.; por. M. Biskup, *Kazimierz Jagiellończyk*, w: *Królowie polscy w Toruniu*, red. tenże, Toruń 1984, s. 15.

¹⁶ E. Blumhoff, *Beiträge zur Geschichte und Entwicklung der westpreussischen Stände im 15. Jahrhundert*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 34, 1894, s. 42.

¹⁷ Zob. tamże, s. 42–45; M. Biskup, *Prusy Królewskie i Krzyżackie (1466–1526)*, w: *Historia Pomorza*, t. 2: *Do roku 1815*, cz. 1: (1464/66–1648/57), red. G. Labuda, Poznań 1976, s. 75; H. Samsonowicz, *Rola Gdańska w życiu stanowym Prus Królewskich i w życiu politycznym Rzeczypospolitej*, w: *Historia Gdańska*, t. 2: 1454–1655, red. E. Cieślak, Gdańsk 1982,

małych miast, biskupa włocławskiego). Na spór ten nałożył się dodatkowo konflikt o nominację Mikołaja Tungena na biskupa warmińskiego¹⁸. Ponadto trzeba pamiętać, że również Gdańsk od końca lat sześćdziesiątych XV w. przeciwstawiał się zamierzeniom królewskim w tym zakresie, zmniejszającym — zdaniem gdańszczan — kompetencje sądownicze tego ośrodka. Warunki te utrudniały regularne zwoływanie najwyższej instancji sądowej dla Prus Królewskich. Przedmiotem pertraktacji były również zasady funkcjonowania niniejszego kolegium sądowego. Zachowała się ordynacja nowo powstałego trybunału, datowana przez Franza Thunerta na 1469 r.¹⁹ Oprócz pierwotnych tekstów poszczególnych artykułów ordynacja ta zawiera zmiany, jakie zaproponowali przedstawiciele izby ziemskiej podczas zjazdu stanów pruskich jeszcze w 1469 lub 1471 r. (*vorräumung von der ritterbanck*)²⁰. Artykuły te zostały utrzymane w ostatecznej wersji ordynacji uchwalonej 2 VI 1472 r. na zjeździe w Elblągu²¹. Jeden z artykułów ordynacji poświęcono sporządzaniu pozwów. Jak stwierdzano, pozew należało sporządzić najpóźniej na trzy tygodnie przed terminem posiedzenia trybunału²². Istotne dla niniejszych rozważań jest ustalenie niezbędnych elementów pozwu, którymi w tym przypadku miała być odpowiednia intytulacja monarsza oraz pieczęć sygnetowa odciskana w czerwonym wosku: [...] *und die aus dem Colmischen lande sollen die ladebriffe nemen under unsers gnedigsten herrn konigs gnade titulo und under einem signet, mit rothem wachs vorsiegeldt* [...] ²³. W artykule tym zawarto również regulacje dotyczące osoby odpowiedzialnej za sporządzanie tego typu mandatów. W zależności od miejsca złożenia skargi, pozwy mieli sporządzać pisarze w Chełmży, Malborku i Starogardzie ustanawiani przez odpowiednich wojewodów: chełmińskiego, malborskiego i pomorskiego, zaś dla Warmii — pisarz w Lidzbarku Warmińskim ustanowiony przez biskupa lub w jego zastępstwie przez wójta biskupiego²⁴. Dokładną formułę pozwu zawiera ponadto artykuł 6 ordynacji²⁵. Porównanie jego treści z tekstem analizowanych mandatów pozwala stwierdzić podobieństwo między obydwoma typami źródeł. Można zatem wysnuć wniosek, że obraz wyłaniający się z ordynacji krajowego sądu apelacyjnego pokrywał się z rzeczywistą praktyką kancelaryjną. Ponadto można stwierdzić, że analizowane mandaty królewskie powstały w istocie w środowisku urzędniczym (i kancelaryjnym) wojewodów Prus Królewskich, nie zaś kancelarii królewskiej. Analogiczny wniosek dotyczy pieczęci. Nie miały one charakteru ogólnopañstwowego, w świetle ordynacji pruskiego sądu krajowego ich dysponentami byli pisarze ustanowieni przez wojewodów z terytorium Prus Królewskich. Dowód na udział najwyższych dygnitarzy Prus Królewskich w procesie tworzenia pozwów królewskich stanowią również miejsca wystawienia zachowanych do dziś mandatów. Wprawdzie miejsca te nie odpowiadają (poza pozew malborskim) siedzibom pisarzy sądowych ustanowionym na podstawie ordynacji,

s. 263–264. Por. też uwagę M. Bära, *Über die Gerichte in Preussen zur Zeit der polnischen Herrschaft*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 47, 1904, s. 95.

¹⁸ K. Górski, *Pierwsze czterdzieście lat Prus Królewskich (1466–1506)*, „Rocznik Gdański”, 11, 1937, s. 22 n.; H. Samsowicz, *Rola Gdańska*, s. 264.

¹⁹ AStP KA, Bd. 1, nr 18.

²⁰ Układ wpisów w gdańskiej księdze recesów zjazdów pruskich z lat 1456–1479 (APGd, 300, 29/2, s. 215r.–220r.) wskazuje, że zmiany w ordynacji pruskiego sądu krajowego mogły nastąpić podczas zjazdu stanów w Malborku w marcu 1471 r. Możliwość tę jednak odrzuca F. Thunert, AStP KA, Bd. 1, s. 98.

²¹ AStP KA, Bd. 1, nr 57G, s. 205 (Art. 4, 5). Zob. E. Blumhoff, *Beiträge*, s. 45; K. Górski, *Rozwój życia stanowego Prus Królewskich po wojnie trzynastoletniej w latach 1466–1479*, Zap. Hist., 31, 1966, z. 3, s. 125.

²² *Item wer iemands, der den andern zu solchem landgerichte obenberurt laden worde, der sol den laden 3 wochen zuvor, mit dem er zu thun hot* [...], AStP KA, Bd. 1, nr 18, s. 100.

²³ Tamże.

²⁴ [...] *und die aus dem Colmischen lande sollen die ladebriffe nemen* [...] *under einem signet, mit rothem wachs vorsiegeldt durch den schreiber, welchen des landes voievode zu Colmen dortzu wirt setzen zu Colmensehe oder wo es die aus dem Colmischen lande zugesehen vortragen; im oberland vom Colmischen lande anzuheben bis an das Bischoftumb zu Heilsberg in dem Margenburgischen voievodethum auf Marienburg von dem schreiber, welchen der Margenburgische voievode dotzu wirt setzen; auf Pommerellen zu Stargardt vom schreiber, welchen desselbigen landes voievode dortzu wirt setzen, und im bistumb zu Ermland zu Heilsberg von dem schreiber, den der her bischof oder seyn voyt dortzu worde setzen*; tamże. Zob. E. Blumhoff, *Beiträge*, s. 42; K. Górski, *Rozwój życia stanowego*, s. 120.

²⁵ AStP KA, Bd. 1, nr 18, s. 100 n.

trzeba jednak uwzględnić fakt, że w drugiej połowie XV w. wojewodowie pruscy nie mieli jeszcze stałych siedzib²⁶. Puck jako ośrodek starostwa (kompleksu dóbr królewskich) znajdował się od końca wojny trzynastoletniej w ręku wojewody pomorskiego Ottona Machwica²⁷. Pominięte w niniejszym artykule pozwy skierowane do Torunia bądź mieszczan toruńskich w kwietniu 1472 r. zostały z kolei wystawione w Papowie²⁸. Starostą papowskim w latach 1458–1474 był ówczesny wojewoda chełmiński Gabriel Bażyński²⁹. Argumenty te wzmocniają tezę o powstaniu pozwów królewskich na pruski trybunał apelacyjny w środowisku urzędniczym miejscowych wojewodów. Nie powinno również dziwić opatrywanie pozwów imieniem królewskim. Praktyka ta była znana w sądach ziemskich Korony³⁰. Analogicznie z pieczęciami — podobieństwo wyobrażeń napieczętnych oraz identyczne brzmienie legend w zbadanych przeze mnie zabytkach sfragistycznych pozwala wysunąć przypuszczenie, że pieczęcie te (zgodnie z ordynacją będące sygnetami) zostały wykonane w związku z utworzeniem pruskiego trybunału apelacyjnego i były wykorzystywane tylko w celu uwierzytelniania pozwów przed ten organ sądowiczy. Praktyka ta, podobnie jak formuła intytulacyjna, ma też swoją analogię w Królestwie Polskim. Badania Antoniego Gąsiorowskiego nad wielkopolskim dokumentem sądowym potwierdzają stosowanie specjalnej pieczęci do pozwów (*sigillum citatorium*)³¹. Dlatego też w dalszej części artykułu zanalizowane powyżej pieczęcie będę nazywać pieczęciami sądowymi. Pod znakiem zapytania należy postawić kwestię, w jakiej instytucji wytworzono typariusze (sygnety) przeznaczone do pieczętowania pozwów w Prusach Królewskich.

* * *

Następne uwagi dotyczą znanej już pieczęci sygnetowej z tarczą gotycką, a na niej wizerunkiem orła. M. Gumowski uważał, nie przytaczając jednak źródeł, że „pieczęć ta jest sygnetem króla Kazimierza”³². Wymieniając w podręczniku sfragistyki sygnety Kazimierza Jagiellończyka, dodał uwagę, że „jeden z nich, z orłem, przeszedł drogą spadku na Jana Olbrachta”³³. Pogląd ten powtarzali inni badacze wytworów kancelaryjnych z okresu panowania Jagiellonów³⁴. Według M. Gumowskiego po wstąpieniu na tron polski Jana Olbrachta zmieniono inicjały górne występujące nad tarczą herbową [S(*igillum*). K(*azimiri*). wymieniono na skrót S(*igillum*). R(*egis*).], pod tarczą zaś dodano sygłę I(*oannis*) A(*lberti*)³⁵. Dotychczas twierdzenie to wspierał jedynie galwaniczny odlew pieczęci sygne-

²⁶ *Urzednicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 5, z. 2, s. 13.

²⁷ W. Odyniec, *Starostwo puckie 1546–1678*, Gdańsk 1961, s. 51 n.; tenże, *Dzieje ziemi puckiej*, [Gdynia 1962], s. 21; W. Odyniec, J. Godlewski, *Ziemia pucka. Przeszłość i teraźniejszość*, Gdańsk 1974, s. 33; A. Groth, *Królewskie starostwo*, w: *Historia Pucka*, red. tenże, Gdańsk 1998, s. 92 n.. Na temat Ottona Machwica zob. K. Górski, *Machwic (Machwicz) Otto*, w: PSB, t. 19, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 1–3; *Urzednicy Prus Królewskich*, s. 134, nr 904; T. Borawska, *Machwic Otto*, w: *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego* [dalej: SBPN], red. S. Gierszewski, t. 3: L–P, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 132 n.

²⁸ AP w Toruniu [dalej: APT], Katalog I, 2089 (list z 22 IV 1472 r.); Katalog I, 2090 (list z 22 IV 1472 r.); Katalog I, 2091 (list z 30 IV 1472 r.); A. Radzimiński, J. Tandecki, *Katalog dokumentów i listów królewskich*, nr 102–104.

²⁹ Por. K. Górski, *Bażyński Gabriel, h. Wiewiórka*, w: PSB, t. 1, Kraków 1935, s. 376; *Urzednicy Prus Królewskich*, s. 76, nr 271; T. Borawska, *Bażyński Gabriel, h. Wiewiórka*, w: SBPN, t. 1: A–F, Gdańsk 1992, s. 69; W. Rozynkowski, *Zarys dziejów gminy Papowo Biskupie*, Papowo Biskupie 1996, s. 9.

³⁰ A. Vetulani, *Pozew sądowy w średniowiecznym procesie polskim*, Kraków 1925, *Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności*. Wydział Historyczno-Filozoficzny, seria II, t. 40, s. 47–51; Z. Perzanowski, *Dokument i kancelaria sądu ziemskiego krakowskiego do połowy XV wieku*, Kraków 1968, s. 59.

³¹ A. Gąsiorowski, *O dokumencie sądowym w Polsce późnośredniowiecznej*, *Czas. Pr. Hist.*, 21, 1969, z. 1, s. 115–117.

³² M. Gumowski, *Pieczęcie królów*, s. 22, nr 36.

³³ Tenże, *Sfragistyka polska*, s. 182.

³⁴ K. Wyczańska, *O zaginionych pieczęciach*, s. 535; Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby*, s. 60; *Imagines potestatis. Insignia i znaki władzy w Królestwie Polskim i Zakonie Krzyżackim. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku 8 czerwca — 30 września 2007 roku*, red. J. Trupinda, Malbork 2007, s. 405, nr III.3.40 i III.3.42.

³⁵ M. Gumowski, *Pieczęcie królów*, s. 21–22, nr 36.

towej Kazimierza IV, pochodzący ze zbiorów Franciszka Piekosińskiego i przechowywany w Muzeum Narodowym w Warszawie³⁶. Fakt zmiany litery „K” na literę „R” powinien być uznany jedynie za hipotezę. Na znanym odlewie krawędź pieczęci, przy której znajduje się rzekoma sygła „K”, jest uszkodzona, dlatego trudno jednoznacznie stwierdzić, czy litera ta była przedmiotem zmiany w okresie użytkowania sygnetu w kancelarii Jana Olbrachta. Najnowszym osiągnięciem badawczym w zakresie sfragistyki Jagiellonów są ustalenia S. Szybkowskiego, który odkrył, że omawiany sygnet Kazimierza Jagiellończyka wykorzystywał Jan Olbracht w okresie nieudanych starań o koronę węgierską w latach 1490–1492³⁷. Gdański zbiór listów Kazimierza Jagiellończyka pozwala również ostatecznie potwierdzić użytkowanie analizowanej pieczęci przez tego władcę w okresie jego pobytu na Litwie (1479–1484)³⁸. Znana dotąd z odlewu pieczęć sygnetowa występuje w listach królewskich wysłanych z Wielkiego Księstwa Litewskiego (z Wilna oraz Trok) w 1483 r.³⁹ W większości z nich widnieje formuła *Ad mandatum domini regis sub secreto*⁴⁰, w jednym przypadku list opatrzono formułą *Ad mandatum domini regis sub signeto*⁴¹. Oznacza to, że nazwy sygnetu i pieczęci sekretnej stosowano zamiennie w ówczesnej nomenklaturze kancelarii monarszej⁴². Trzy wspomniane wcześniej listy, posiadające odcisk pieczęci sygnetowej, zawierają formułę *Dominus rex per se*⁴³. W innych listach Kazimierza Jagiellończyka z tego czasu (wysłanych z Trok i Grodna w 1483 i na początku 1484 r.) zachowały się jedynie ślady niewielkiej pieczęci, zaś w jednym z nich wycięto ją w późniejszym czasie⁴⁴. Podobieństwo formuł końcowych pozwala wysnuć wniosek, że je również uwierzytelniono analizowanym sygnetem. Podobne przypuszczenie należy wysunąć w stosunku do zachowanej kopii listu królewskiego z 7 VIII 1483 r., nakazującego wojewodzie malborskiemu Mikołajowi Bażyńskiemu zwołać zjazd stanów pruskich⁴⁵. Wymienione wyżej formuły zastępowały formułę relacyjną, która związana była z działalnością wysokich urzędników państwowych (kanclerza, podkanclerzego, pierwotnie również urzędników pozakancelaryjnych) w procesie sporządzania listu lub dokumentu⁴⁶. Formuły *Ad mandatum domini regis* oraz *Dominus rex per se* świadczą o bezpośrednim udziale króla w decyzji o przygotowaniu listu⁴⁷, a w drugim przypadku — prawdopodobnie nawet o działaniach kontrolnych monarchy w odniesieniu do tekstu listu. I. Sułkowska-Kurasiowa wiązała stosowanie tych formuł z czynnościami sekretarzy⁴⁸. Pomijanie w tym czasie wysokich dostojników w czynnościach kancelaryjnych wynikało z opróżnienia stanowiska kanclerza i podkanclerzego odpowiednio po śmierci Stanisława z Kurozwęk (między 31 V i 2 VII 1482 r.) i Andrzeja Oporowskiego (między 25 IV i 12 V 1483 r.)⁴⁹. Dopiero bezpośrednio po powrocie do Korony, tj. na sejmie w Lublinie król

³⁶ Tamże, s. 20, nr 31; *Imagines potestatis*, s. 405, nr III.3.40.

³⁷ S. Szybkowski, *Przyczynki do sfragistyki Jagiellonów*.

³⁸ Na temat pobytu Kazimierza Jagiellończyka na Litwie zob. F. Papée, *Polska i Litwa na przełomie wieków średnich*, t. 1: *Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków 1904, s. 381–385; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Itinerarij*, s. 316–319.

³⁹ APGd, 300, D/3, 295 (list z 15 VI 1483 r.); 300, D/3, 298 (mandat z 4 IX 1483 r.); 300, D/3, 299 (mandat z 4 XI 1483 r.); 300, D/3, 300 (list z 10 XI 1483 r.); 300, D/3, 301 (list z 10 XI 1483 r.); 300, D/3, 303 (list z 4 XII 1483 r.; *Akta Stanów Prus Królewskich* [dalej: ASPK], t. 1: (1479–1488), wyd. K. Górski i M. Biskup, Toruń 1955 nr 129); 300, D/3, 304 (mandat z 8 XII 1483 r.).

⁴⁰ APGd, 300, D/3, 295; 300, D/3, 301; 300, D/3, 304.

⁴¹ Tamże, 300, D/3, 300.

⁴² Podobne utożsamienie pieczęci sygnetowej i sekretnej zauważył też W. Chorążyczewski, *Przemiany organizacyjne*, s. 140.

⁴³ APGd, 300, D/3, 298; 300, D/3, 299; 300, D/3, 303.

⁴⁴ Tamże, 300, D/3, 297 (list z Trok z 3 IX 1483 r.); 300, D/3, 305 (list z Grodna z 17 XII 1483 r.; ASPK, nr 131); 300, D/3, 307 (mandat z Grodna z 5 I 1484 r.; ASPK, t. 1, nr 134).

⁴⁵ APGd, 300, D/3, 296 (mandat z 7 VIII 1483 r.; ASPK, t. 1, nr 119).

⁴⁶ Zob. I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska*, s. 67–69; J. Krzyżaniakowa, *Wprowadzenie formuły relacji*, s. 407–416. Dla okresu późniejszego por. W. Chorążyczewski, *Przemiany organizacyjne*, s. 126–137.

⁴⁷ I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska*, s. 26.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku*. Spisy, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku*. Spisy, t. 10, s. 53, 108. Zob. też I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska*, s. 18 n.; też, *Kurozwęcki Stanisław, zwany Lubelczyk, h. Róża (Poraj)*, w: PSB, t. 16/2, z. 69, Wrocław–Warszawa–Kraków–

dokonał nominacji Krzesława z Kurozwek (15 II 1484 r.) i Grzegorza z Lubrańca (17 II 1484 r.) odpowiednio na urząd kanclerza i podkanclerzego⁵⁰. Powyższe ustalenia, których podstawą źródłową stała się korespondencja królewska do Gdańska, można sprecyzować za pomocą innych listów Kazimierza Jagiellończyka, zachowanych w oryginale bądź jako wpisy w księgach grodzkich. Poświadczają one występowanie pieczęci sekretnej w korespondencji monarszej wytworzonej na sejmie lubelskim⁵¹. Ostatnim dowodem na używanie w tym czasie powyższego sygnetu jest mandat królewski dla wojewody łęczyckiego Mikołaja z Kutna i kasztelana chełmińskiego Karola vom Felde z 12 II 1484 r., polecający im rozstrzygnąć spór majątkowy pomiędzy radą Starego Miasta Torunia a Janem Czegenhalsem⁵². Posiada on w pełni zachowaną, odcisniętą przez papier pieczęć sygnetową (sekretną) Kazimierza Jagiellończyka. Wydany na kilka dni przed nominacją najwyższych urzędów kancelaryjnych zamyka on okres wykorzystywania tej pieczęci w czynnościach kancelaryjnych. Pieczęć sygnetowa (sekretna), będąca przedmiotem niniejszych rozważań, stała się zatem powszechnie wykorzystywanym środkiem uwierzytelnienia listów i mandatów królewskich w okresie wakatu na urzędach kancelaryjnych od czerwca 1483 r. do lutego 1484 r., tj. w okresie przejściowym z punktu widzenia kancelarii i najwyższych urzędów państwowych.

* * *

Najnowsze badania nad wytworami kancelaryjnymi z okresu panowania Kazimierza Jagiellończyka doprowadziły do odkryć sfragistycznych i powiększenia zbioru znanych typów pieczęci użytkowanych przez urzędników tego władcy⁵³. Konieczne wydaje się usystematyzowanie dotychczasowego stanu wiedzy. Mimo postępu w kwestii inwentaryzacji pieczęci królewskich Kazimierza IV, dostrzec można braki nawet w najnowszych publikacjach tych źródeł⁵⁴. Poprawić należy zwłaszcza wykaz pieczęci kancelarii królewskiej z okresu rządów Kazimierza IV i jego synów, zawarty w pracy I. Sułkowskiej–Kurasiowej. W wykazie tym, usystematyzowanym w porządku chronologicznym, pieczęcie Kazimierzowe występują w punktach 1–5⁵⁵. Sprzeczności, które występują w niniejszym wykazie, dotyczą dwóch pieczęci sygnetowych wymienionych w punktach 1 i 5. Dokładna analiza źródeł, na które w przypisach powołała się I. Sułkowska–Kurasiowa⁵⁶, wskazuje, że chodzi o tę samą pieczęć sygnetową (o średnicy 23 mm) przedstawiającą herb z Orłem⁵⁷. Rozwiązanie kwestii, jaką pieczęć faktycznie autorka miała na myśli w punkcie 5, utrudnia brak opisów sygnetów. Dopiero porównanie informacji o pieczęci sygnetowej, zawartych w pracach I. Sułkowskiej–Kurasiowej i Krystyny Wyczańskiej (występowanie jej w latach 1474–1477), wskazuje, że chodzi tu o ośmioboczną pieczęć

Gdańsk 1971, s. 275 n.; *Oporowski Andrzej h. Sulima*, w: PSB, t. 24/1, z. 100, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 132–134.

⁵⁰ *Urzędnicy centralni i nadworni*, nr 202, 630; Z. Zyglewski, *Polityczna i aktotwórcza działalność*, s. 73 n.

⁵¹ AGZ, t. 15, wyd. X. Liske, Lwów 1915, nr 1720 — odpis listu Kazimierza Jagiellończyka do wojewody sandomierskiego Spytka z Jarosławia z 23 I 1484 r. (na końcu formuła *Ad mandatum domini regis sub secreto*); Z. Zyglewski, *Polityczna i aktotwórcza działalność*, s. 179 n. — mandat dla Poznania z 28 I 1484 r. (z zachowanym jedynie śladem po pieczęci sygnetowej; na końcu formuła *Dominus rex per se*).

⁵² APT, Katalog I, 2462 (formuła *Ad mandatum domini regis sub secreto*); ASPK, t. 1, nr 136; A. Radziwiński, J. Tandeci, *Katalog dokumentów i listów królewskich*, nr 120.

⁵³ Zob. P. Węcowski, *Odnaleziona pieczęć majestatowa*, s. 223–233; tenże, *Pieczęć majestatowa*, s. 97–116; S. Szybkowski, *Przyczynki do sfragistyki Jagiellonów*.

⁵⁴ *Pieczęcie królów i królowych Polski. Tabularium Actorum Antiquorum Varsoviense Maximum, Divisio Prima — „InSimul”*, Warszawa 2010, s. 20–25. Zob. artykuł recenzyjny M. Hlebionka, P. Pokory, *Refleksje o „Pieczęciach królów i królowych Polski”*, St. Źródł., 50, 2012, s. 112–122.

⁵⁵ I. Sułkowska–Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska*, s. 71.

⁵⁶ Tamże, s. 71, przyp. 68, 69, 74.

⁵⁷ Por. AGAD, dokumenty pergaminowe 6645 (publikacja na stronie <http://www.agad.archiwa.gov.pl/prezentacje/wrzesien_2005/dynastia.html> [dostęp: 31 I 2013]); M. Gumowski, *Pieczęcie królów*, s. 20 i nr 30; K. Wyczańska, *O zaginionych pieczęciach*, nr 5.

przedstawiającą anioła trzymającego tarcze z herbami Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego⁵⁸. Informacje o wszystkich dotychczas znanych pieczęciach koronnych tego monarchy oraz pieczęciach sądowych z terenu Prus Królewskich zebrano w poniższej tabeli.

Tabela 1. Pieczęcie z okresu panowania Kazimierza Jagiellończyka

Lp.	Typ pieczęci	Kształt i rozmiar pieczęci w mm	Opis pieczęci ¹	Publikacja (ewentualnie komentarz)
Pieczęcie kancelarii królewskiej				
1	Pieczęć majestatowa	Pieczęć okrągła, 120	1. Król na tronie z berłem w prawym i jabłkiem w lewym ręku, tron zwieńczony baldachimem, po bokach pod gotyckimi arkadami dwie niezidentyfikowane postaci: z prawej strony władcy kobieta, z lewej — mężczyzna (prawdopodobnie święci), wokół postaci władcy osiem herbów ziemskich ujętych w łuki. 2. KAZIMIRVS: DEI. GRA(cia). REX. POLONIE. NON. T(er)RARU(m). CRACOUIE. SANDOMIRIE. SIRADIE. LA[NCI-CIE. CUYA]UIE. POMERANIE. MAGNVS DUX. LITHWANIE. RVS-SIE. PRVSSIEQ(ue). D(omi)-N(u)S. ET. HERES (e)TC	T. Żebrawski, <i>O pieczęciach dawniej Polski i Litwy</i> , Kraków 1865, s. 52 i tabl. 19, nr 55; M. Gumowski, <i>Pieczęcie królów</i> , s. 18 n. i nr 26; Z. Wdowiszewski, <i>Ze studiów</i> , s. 230–233; K. Wyczańska, <i>O zaginionych pieczęciach</i> , nr 1; S.K. Kuczyński, <i>Polskie herby ziemskie</i> , s. 27, ryc. 18; A. Jaworska, <i>Konotacje</i> , ryc. 10; A. Jaworska, <i>Orzeł Biały</i> , s. 223, il. 44; P. Węcowski, <i>Odnaleziona pieczęć majestatowa</i> , fot. 1 i 4; R. Jaworski, M. Hlebionek, <i>Zbiory sfragistyczne Kazimierza Stronczyńskiego w Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim</i> , w: <i>Zbiory pieczęci w Polsce</i> , red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 235, ryc. 4; P. Węcowski, <i>Pieczęć majestatowa</i> , fot. 1–3.
2	Pieczęć większa koronna, tzw. kanclerska	Pieczęć okrągła, 48	1. Tarcza czteropolowa z Orłem, Pogonią, herbem ziemi kaliskiej i Kujaw, ujęta w trzy łuki, podtrzymywana przez dwie postaci. Nad czteropolową tarczą w małej tarczy podwójny krzyż jagielloński; nad łukami górnymi oraz w łuku dolnym ornament roślinny. 2. S. KAZIMRVS. DEIGRACIA. REX. POLONIE. MAGNVS. DVX. LITHWANIE. ET. HERES. RVS-SIE. ETCET(e)RA.	A. Vossberg, <i>Siegel</i> , s. 15 n., lit. a i Taf. 10; T. Żebrawski, <i>O pieczęciach</i> , s. 52 n. i tabl. 19, nr 56; M. Gumowski, <i>Pieczęcie królów</i> , s. 19 i nr 27; K. Wyczańska, <i>O zaginionych pieczęciach</i> , nr 4; <i>Sfragistyka</i> , tabl. 28, nr 70; I. Sułkowska-Kurasiowa, <i>Polska kancelaria królewska</i> , s. 71, pkt 3; Z. Piech, <i>Monety, pieczęcie i herby</i> , s. 65, il. 5; <i>Imagines potestatis</i> , s. 404, nr III.3.38 i III.3.38A; <i>Pieczęcie królów i królowych</i> , s. 20.

⁵⁸ Por. K. Wyczańska, *O zaginionych pieczęciach*, s. 535 i nr 7; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska*, s. 74. Tak tę kwestię przedstawiają też Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby*, s. 66; *Pieczęcie królów i królowych*, s. 25.

Lp.	Typ pieczęci	Kształt i rozmiar pieczęci w mm	Opis pieczęci ¹	Publikacja (ewentualnie komentarz)
Pieczęcie kancelarii królewskiej				
3	Pieczęć mniejsza koronna, tzw. podkanclerska	Pieczęć okrągła, 38	1. Tarcza czteropolowa, w polu 1 i 4 Orzeł, w polu 2 i 3 Pogoń. W polu pieczęci nad tarczą sygły: K(<i>azimirus</i>): R(<i>ex</i>): ² . 2. S: KAZIMIRVS: DEI: GRACIA. REX. POLONIE. MAGNVS. DVX: LITHWANIE: ETC(<i>e</i>)T(<i>era</i>)	A. Vossberg, <i>Siegel</i> , s. 16, lit. b i Taf. 10; T. Żebrawski, <i>O pieczęciach</i> , s. 53 n. i tabl. 19, nr 57; M. Gumowski, <i>Pieczęcie królów</i> , s. 19 i nr 28; K. Wyczańska, <i>O zaginionych pieczęciach</i> , nr 3a i 3b; M. Gumowski, <i>Handbuch</i> , Taf. 5, nr 140; I. Sułkowska–Kurasiowa, <i>Polska kancelaria królewska</i> , s. 71, pkt 4; <i>Imagines potestatis</i> , s. 404, nr III.3.39; <i>Pieczęcie królów i królowych</i> , s. 21.
4	Pieczęć mniejsza koronna, tzw. podkanclerska	Pieczęć okrągła, 33	1. Tarcza czteropolowa, w polu 1 i 4 Orzeł, w polu 2 i 3 Pogoń; z obu stron tarczy i nad nią ornament. 2. + KAZIMIRVS + DEI + GRA(<i>cia</i>) + REX + POLONIE + ET + CETERA”	A. Vossberg, <i>Siegel</i> , s. 16, lit. c i Taf. 10; T. Żebrawski, <i>O pieczęciach</i> , s. 54 i tabl. 19, nr 58; M. Gumowski, <i>Pieczęcie królów</i> , s. 19, nr 29; K. Wyczańska, <i>O zaginionych pieczęciach</i> , nr 6; I. Sułkowska–Kurasiowa, <i>Polska kancelaria królewska</i> , s. 71, pkt 2; <i>Pieczęcie królów i królowych</i> , s. 22.
5	Pieczęć sygnetowa	Pieczęć okrągła, 23	1. Tarcza z Orłem. 2. × KAZIMIRVS + DEI + GRA(<i>cia</i>) + REX + POLONIE + ET CETERA	A. Vossberg, <i>Siegel</i> , s. 16, lit. d i Taf. 10; T. Żebrawski, <i>O pieczęciach</i> , s. 54 i tabl. 19, nr 59; K. Wyczańska, <i>O zaginionych pieczęciach</i> , nr 5; M. Gumowski, <i>Pieczęcie królów</i> , s. 20 i nr 30; I. Sułkowska–Kurasiowa, <i>Polska kancelaria królewska</i> , s. 71, pkt 1; <i>Pieczęcie królów i królowych</i> , s. 23.
6	Pieczęć sygnetowa	Pieczęć ośmioboczna, 17×19	1. Anioł podtrzymujący dwie tarcze w heraldycznym ukłonie: po prawej stronie z Orłem, po lewej z Pogonią. 2. Pieczęć anepigraficzna.	B. Engel, <i>Die mittelalterlichen Siegel der Fürsten, der Geistlichkeit und des polnischen Adels im Thorner Rathsarchive</i> , Danzig 1902, <i>Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen</i> , H. 11, s. 2; Z. Wdowiszewski, <i>Ze studiów</i> , s. 235–236; K. Wyczańska, <i>O zaginionych pieczęciach</i> , nr 7; M. Gumowski, <i>Handbuch</i> , Taf. 9, nr 170; <i>Pieczęcie królów i królowych</i> , s. 25.

Lp.	Typ pieczęci	Kształt i rozmiar pieczęci w mm	Opis pieczęci ¹	Publikacja (ewentualnie komentarz)
Pieczęcie kancelarii królewskiej				
7	Pieczęć sygnetowa	Pieczęć okrągła, 16	1. Tarcza gotycka z ukoronowanym Orłem skierowanym w prawo (heraldyczne) na tarczy gotyckiej. W polu pieczęci nad tarczą sygla: S(<i>igillum</i>). R(<i>egis</i>). (ewentualnie K(<i>azimiri</i>)) ³ .	B. Engel, <i>Die mittelalterlichen Siegel</i> , s. 2; M. Gumowski, <i>Pieczęcie królów</i> , s. 20, nr 31; M. Gumowski, <i>Handbuch</i> , Taf. 9, nr 169; <i>Imagines potestatis</i> , s. 405, nr III.3.40; S. Szybkowski, <i>Przyczynki do sfragistyki Jagiellonów</i> .
8	Pieczęć sygnetowa	Pieczęć owalna, 11×15	1. Tarcza z Orłem skierowanym w lewo (heraldyczne), nad herbem po prawej (heraldycznie) trójlistne berło, po lewej (heraldycznie) korona. 2. Pieczęć anepigraficzna.	S. Szybkowski, <i>Przyczynki do sfragistyki Jagiellonów</i> .
Królewskie pieczęcie sądowe (prowincjonalne)				
9	Pieczęć sygnetowa	Pieczęć okrągła, 26,4	1. W tarczy herbowej korona o podstawie wygiętej w łuk, z czterema fleuronami. 2. + S. KAZIMIRI. DEIGRACIA. REGIS. POLONIE E[TC].	Fot. 1
10	Pieczęć sygnetowa	Pieczęć okrągła, 27	1. W tarczy herbowej korona o podstawie prostej, z fleuronami w kształcie kwiatów lili, otaczająca nakrycie głowy. 2. (...) POLONIE (...).	Fot. 2

¹ Opis pieczęci obejmuje punkty: 1. Opis wyobrażenia napieczętnego. 2. Tekst legendy.

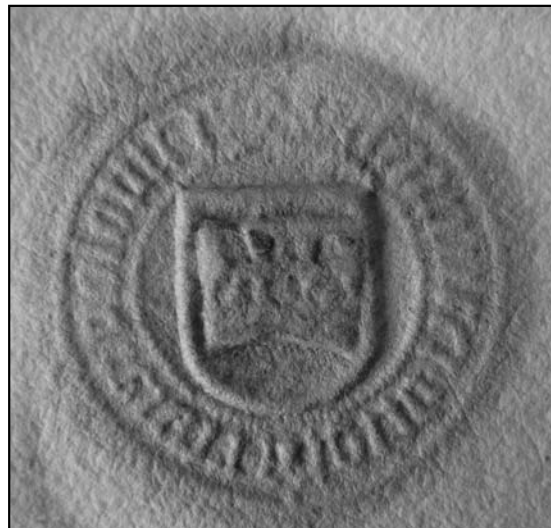
² Według K. Wyczańskiej pieczęć ta, pojawiająca się od 1448 r., ulegała zmianom: od ok. 1470 r. posiadała krzyżyk znajdujący się między dwoma górnymi polami tarczy herbowej (K. Wyczańska, *O zaginionych pieczęciach*, s. 535).

³ Pieczęć używana później przez Jana Olbrachta w 1491 r. oraz w zmienionej formie w okresie jego panowania w Królestwie Polskim.

Jak pokazuje tabela 1, znana jest dotychczas jedna pieczęć majestatowa Kazimierza Jagiellończyka, jedna pieczęć większa koronna (tzw. kanclerska) oraz dwie mniejsze koronne, tzw. podkanclerskie. Zbiór pieczęci wykorzystywanych przez władcę lub urzędy centralne państwa Kazimierza Jagiellończyka uzupełniają cztery wyodrębnione pieczęcie sygnetowe (zob. tabela 1, lp. 5–8). Według ustaleń S. Szybkowskiego jedną z nich dysponował od 1490 r. królewicz Jan Olbracht (zob. tabela 1, lp. 7). Przepuszczenia badaczy w kwestii wcześniejszego wykorzystywania jej przez kancelarię monarszą potwierdza korespondencja królewska zachowana w archiwum miejskim w Gdańsku, jak również listy i mandaty do innych miast oraz urzędników terytorialnych. Ustaliłem, że korespondencja, która została opatrzona tym typem pieczęci (nazywanej w źródłach również sekretną), pochodzi z okresu 15 VI 1483–12 II 1484 r., a więc powstawała w warunkach, gdy urzędy kanclerza i podkanclerzego pozostawały nieobsadzone. Brak najwyższych dostojników kancelaryjnych wymusił wówczas bezpośredni udział króla w decyzjach dotyczących sporządzenia listów, co wyrażało się w zaniechaniu używania formuły relacyjnej oraz powszechnym stosowaniu formuł innego typu (*Ad mandatum domini regis, Dominus rex per se*).

1. Pieczęć na pozwie Kazimierza Jagiellończyka z 1469 r. Źródło: APGd, 369, 1/495

2. Pieczęć na pozwie Kazimierza Jagiellończyka z 1472 r. Źródło: APGd, 300, D/2, 111

Nowo odkryte zabytki sfragistyczne, będące przedmiotem niniejszego artykułu — zgodnie z terminologią źródeł normatywnych (tj. ordynacji pruskiego trybunału apelacyjnego redagowanej w latach 1469–1472) — należy zaliczyć do pieczęci sygnetowych (fot. 1 i 2; tabela 1, lp. 9 i 10). Stwierdziłem, że pieczęcie te nie były wykorzystywane w samej kancelarii królewskiej, nie miały więc charakteru ogólnopaństwowego. Służyły one bowiem pisarzom sądowym, ustanowionym w Prusach Królewskich na podstawie wspomnianej ordynacji, do samodzielnego wydawania pozwów w imieniu króla. Listy opatrzone tymi pieczęciami nie posiadały żadnych formuł końcowych świadczących o kontroli ze strony kancelarii monarszej.

Aneks⁵⁹

1

Malbork, 4 VIII 1469

Król Kazimierz Jagiellończyk wzywa radę miejską Elbląga na najwyższy sąd krajowy, który ma się odbyć w Malborku w święto Narodzenia Najświętszej Marii Panny (8 IX 1469) w sprawie wytoczonej przez burmistrzów i radę miejską Tolkmicka o 200 grzywien pruskich.

Oryg.: APGd, 369, 1/495. Papier, 216×223 mm. Okrągła pieczęć Archiwum Miejskiego w Elblągu z XIX w. i współczesna pieczęć APGd. Pod tekstem okrągła pieczęć o średnicy 26,2 mm odcisnięta przez papier w czerwonym wosku (zob. fot. nr 1). Na kustodii in dorso nota z XIX w. o wystawcy i dacie powstania źródła (*Kasimir v[on] Pol[en] 1469*).

Kop.: brak

Reg.: brak

⁵⁹ Teksty dokumentów wydane wedle zasad edytorskich A. Wolffa, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku*, St. Źródł., 1, 1957, s. 155–184.

Kazimirus von Gotisz gnaden konigk zcu Polan, grosfurste zcu Littauwen, in Reuwszen unde Preuwszen here unde erbelingk etc.

Den namhaftigen unde weiszen Burgermeistern unde Rathmannen zcum Elbinge, unszern lieben getrauwen, unszere konigliche gnade mit gunste. Namhaftige unde weisze unszere lieben getrauwen. Wir beuelen Euch ernstlich, das Ir bie vorlust Euwer sachen undenebesteren gestehet vor unszerem obersten lantgerichte hiruff Marienburg uff Unszere Lieben Frauwen tagk Natiuitatis erstzcukumftigk unde vondanen nicht scheydet bisz zcum auwssproche, ouch bie vorlust Euwer sachen von wegen unde kegenwortikeit der vorsichtigen Burgermeister unde Rathmannen zcu Tolkemite¹, unszere lieben getrauwen, umbe semliche schelunge zcusproche unde sachen, alze sie umbe czwehundert margk prewsch geringes geldes zcu Euch zcuhaben vormeynen, alze dieselben Burgermeister unde Rathmannen ire clagen vorm lantgerichte clarlicher vorzellen werden unde vorbrenge. Geben uff unszerem slosze Marienburg am tage Dominici des heiligen Beichtigers im etc. LXVIII^{ten} jare.

¹ Tolkemicko, miasto położone nad Zatoką Świeżą, po wojnie trzynastoletniej w granicach Prus Królewskich.

2

Puck, 1 V 1472

Król Kazimierz Jagiellończyk wzywa radę miejską Gdańska na najwyższy sąd krajowy w Prusach, który ma się odbyć w Elblągu w święto Trójcy Świętej (24 V 1472). Przedstawiciele miasta powinni przybyć w celu obrony Albrechta (*Olbrecht*) Huxera i jego syna Arnda przed oskarżeniem Mikołaja (*Niclis*) Scherera z Elbląga w sprawie beli sukna.

Oryg.: APGd, 300, D/2, 111. Papier, 223×164 mm. Na odwrociu nowożytna nota o treści i dacie powstania źródła (*Citat Rex an den Landgerichte A° 72*) oraz współczesna pieczęć APGd z wpisaną aktualną sygnaturą. Starsze sygnatury: II, 88; Schbl. 81; 6993. Pod tekstem okrągła pieczęć o średnicy 27,4 mm odcisnięta przez papier w czerwonym wosku (zob. fot. nr 2).

Kop.: brak

Reg.: APGd, 300, R/M, 7, s. 49 (*Index Decretorum, Mandatorum, Rescriptorum, Edictorum, Litterarum, Limitationum, Causarum etc. etc. sub Regibus Poloniae*).

Kaszimirus von Gotis gnoden koning zcu Polan, grosfurste in Littawen, in Rewszen unde Prewszen here unde erblingk.

Euch Ersamen wolweyszen Borgermeisteren unde Radtmanen zcu Dantczk. Boueln, das Ir vor unserem obirstem <lant> gerichte, das in Prewszen zcum Elwinghe uff der Heiligen Dreyualdiket tagk schirstkomennde sall gehalden werden, gestehet kegen dem vorsichtigen Niclis Scherer, borger zcum Elwinghe, von wegen eynes terlingis laken gewandes, von Olbrecht Huckszers wegen unde Arnde, seynes sones, von Scherers vatirs wegen, do selbist zcu antworten unde von dhannen nicht en scheden Ir <em^a> denne zcu seynen ansproch unde clage mit rechte von em zeit gescheden unde hot off alle zeyn vorbrenghheit seyner sachen vorbrenghnugen geantwert mit rechte unde anders nicht zcu thuende bey vorlust der sachen unde och unsir ungunst fordermer hir inne zcu vormeyden. Geben zcu Pawtzcck am tage Philippi et Jacobi apostolorum im LXXII^{stin} jare.

^a Wyraz *nadpisany nad /-habit-/*.

Several Remarks about Seals from the Reign of Kazimierz Jagiellon

A presentation of two heretofore unknown seals from the reign of Kazimierz Jagiellon displaying an identical image (armorial shield with a crown). The seals in question, today at the State Archive in Gdańsk, authenticated summons to the appellation tribunal for Royal Prussia, issued in 1469–1472. It has been determined that the letters (mandates) were written by special court scribes appointed by voivodes in Royal Prussia. Although the symbolic of the seal image and especially the contents of the inscription referred to the authority of King Kazimierz Jagiellon these were not state seals but were linked with the activity of the authorities of a single province, i.e. Royal Prussia. The author's subsequent reflections concentrated on the seal ring used by Kazimierz Jagiellon, showing an eagle on a Gothic shield. Up to now it has been possible to identify it (in a changed form) on the documents and letters of his successor, Jan Olbracht. This seal, used during the reign of Kazimierz IV, has been known only as a cast. The presented article proves that it was employed as a secret seal from June 1483 to February 1484, i.a. in a situation when the highest chancery offices (the chancellor and the vice-chancellor) were unoccupied.